

בין חינוך לאומי-כללי לחינוך מגזרי – דרכו החינוכית של דוד ילין ומבט לחינוך היהודי בישראל עד ימינו

עפרה מייטליס

לא רק את שכל התלמידים עלינו לפתח [...] עלינו גם לטעת בקרבם רגשי אהבה וחבה לכל אשר חותם יהדות עליו. חבה לעם קדש, לארצו, לשפתו, לתולדותיו, ולתורתו [...] קרקע בתולה היא א"י אדמה לא נעבדה ועוד כר נרחב לפנינו לפעול ולעשות. הבנים עוד לא טעמו טעם השכלה נכריה ויכל נוכל עוד להפליאם בגבורת המכבים ובר כוכבא טרם ידעו את שמות הרקולס וז'אן דארק. יכל נוכל לפתח בקרבם את הנעם והיפי בשירי ריה"ל, בן עזרא וגבירול טרם יקרא ספרי שקספיר וגטה. יגדלו הנערים וחוג השקפתם יגדל ועבר על כל קצוי ארץ, ידעו את אשר כל איש משכיל לדעת, אך ידעו את עמם בראשונה (דוד ילין אל משה ליב לילנבלום, תר"ן).¹

הדברים האלה נכתבו בידי דוד ילין (1864-1941), ממעצבי החינוך העברי החדש, והם יכולים לשמש תמצית לתפיסתו החינוכית, שבבסיסה השאיפה לחנך 'יהודי שלם' המכיר ואוהב את המסורת היהודית ותרבותה אך גם את מכמני התרבות הכללית. אכן, כל חייו חתר ילין לחינוך ילדי ישראל ברוח זו וסבר שכל תלמיד, דתי ושאינו דתי, חייב לקבל חינוך המצרף דת, השכלה ולאומיות. במאמר זה אבקש לעמוד על תרומתו של ילין לקידום תפיסה זו, השואפת ליצור חינוך אחיד לכל ילדי ישראל. באחרית דבריי אבחן את חזונו זה של ילין על רקע סוגיית החינוך היהודי והחינוך המשלב בימינו.

* נוסח אחר של המאמר (ללא חלקו האחרון) נמצא אצל מייטליס, בדרך האמצע, עמ' 175-205. תודה רבה לפרופ' מרגלית שילה, שעיקר המחקר נעשה בהנחייתה, ולפרופ' יובל דרור על הערותיו המחכימות והמועילות.

1. איגרת ילין ללילינבלום, תר"ן, ללא תאריך מדויק, אצ"מ, A.153/118. הדברים נכתבו בנוגע למטרת ספרי המקרא שכתב לתלמידי ישראל בימים שהורגש בהם חסרונם של ספרי לימוד בעברית. על ספרי הלימוד שכתב ראו בהרחבה אצל מייטליס, בדרך האמצע, עמ' 105-113.

מבתי הספר של חברת 'עזרה' לבתי הספר הלאומיים החדשים

ילין – כמו רבים מן המורים העבריים הראשונים – השתלב במוסדותיה של חברת 'עזרה' של יהודי גרמניה שהתאפיינה באוריינטציה המשכילית-גרמנית, והיה לסגן המנהל ולאחד המורים הבולטים במוסדותיה של חברה זו. יחסה האוהד של החברה לדת, למסורת ולהוראת העברית, שבא בעיקר מטעמים מעשיים שמקורם בגישה המטפחת את הקשר של התושבים המקומיים למורשתם, לדתם ולארצם, הוא שאפשר השתלבות מורים כמו ילין במוסדות אלה.

לא בבת-אחת היה החינוך המשכילי-דתי לחינוך לאומי, ונושאי ייעודו של חינוך זה ובראשם ילין הבינו זאת בשעת מעשה – ופעמים שניאותו להתפשר ולפעול במתינות אך בבטחה ולהתקדם צעד אחר צעד אל המטרה. מאמציהם הופנו בעיקר לטיפוח השפה העברית, שייצגה יותר מכול את החזון הלאומי-ציוני, ואילו בנוגע להשכלה ולשמירת הדת, תאמה דרכה של חברת 'עזרה' לתפיסת עולמם. מבחינה זו לא יכול ילין למצוא לעצמו מקום הולם יותר להגשמת חזונו: מוסדות החינוך הישן שמרו באדיקות על ערכי הדת ומנהגיה, אך לרוב לא נתנו בהם מקום להשכלה כללית. לעומת זאת, במושבות ובמוסדות היישוב החדש ביפו – מעוזו של יישוב זה – חל כרסום במעמד הדת. השפה העברית הייתה עיקר, אך עוד ועוד סממנים דתיים הלכו ונעלמו.² מנגד עמדו בתי הספר של כ"ח, שהצטיינו ברוחם הצרפתית הזרה וברייחוקם מן התרבות היהודית, וגם אם נתנו מקום ללימודי הקודש והעברית, הם לא היו בראש מעייניה. את הילדים המצטיינים שלחה החברה ללימודים בפריז, ומי שחזרו לארץ היו על פי רוב ספוגים בתרבות צרפת.³

ילין שאף שפעילותה של חברת 'עזרה' במוסדות החינוך בארץ תשמש משקל נגד לפעילותה של חברת כ"ח, שהיא "יותר צרפתית מאוניברסלית" ושבראש מעייניה לא עומדים צורכי המקום אלא צורכי ההשכלה הצרפתית.⁴ הוא קיווה כי פעילות חברת 'עזרה' ברוח צורכי המקום תשפיע גם על כ"ח, וגם ביזמתו להקמת הסמינר להכשרת מורים פעל ברוח זו. "הסמינר הזה", הכריז ילין, "יגדל את מחנכי הדור הבא בארצנו על פי רוחנו ושאיפתנו ברוח חבה לכל קדשי ישראל".⁵ הקמתו תמנע מצעירים שנפשמ

2. רינות, העזרה, עמ' 72. עיקר הביקורת הופנתה כלפי המורים. על בתי הספר במושבות ראו אלבוים-דרור, החינוך א, עמ' 152-169.

3. אלבוים-דרור, החינוך א, עמ' 108-109. אמנם בבתי הספר של כ"ח היו מעורבים גם אנשים חרודי רוח עברית, ראו שם.

4. איגרת ילין אל הרב ד"ר סלפאנדי, כ"ו בתמוז תרס"ב, ילין, כתבי דוד ילין ד, עמ' 22. וראו גם התבטאותו החריפה של יעקב אדלמן שמצטט כהן במכתבו לילין: "האליאנס היא הארס הממית את רוח היהדות הדתי והלאומי ומיום שנתפשטה פעולת האליאנס בארץ הקדם נתמעטה הרוחניות ונתרבתה הזימה [...] נתגלגלו המדות והותרה הרצועה וע"י הולך ודל בחומר ורוח" (איגרת אפרים כהן לילין, ערב חג הסוכות, תרס"ה, אצ"מ, A153/111/1).

5. ד' ילין, סקירה על יסוד בתי ספר למורים עבריים בירושלים של העזרה, תרס"ד, אצ"מ, A153/112/1.

חשקה בהשכלה לרדת לחוץ לארץ. עד כה רכשו צעירים כאלה את השכלתם הגבוהה בנכר, כשלא היו מעוצבים דיים, ללא השגחה וללא יד מכוונת. בלשון חדה תיאר ילין את טיבה של ההשכלה מסוג זה: "וישאפו אויר נקי מכל חשש תערובת עברית ויהדות ואשר בו יראו את האור ואת ההשכלה משאת נפשם".⁶ בעקבות המפגש עם ההשכלה האירופית לא הייתה באותם צעירים כל התלהבות ללאומיות ולארץ-ישראליות והם חשו ניכור לעמם ולשאיפותיו. הקמת הסמינר תאפשר להקנות לצעירים בסיס איתן שיסייע להם להבחין "בין ההשכלה עצמה ובין כל שטף המליצות והפרזות הריקות המדברות על אודותיה ועדיה טרם הגיעו".⁷ חששו העיקרי של ילין היה מהשכלה מזויפת שרוכשיה אינם בשלים דיים, ועלולים להתנכר בשל כך לשורשיהם.

תכנית הלימודים של הסמינר שיקפה את הרצון לשלב לימודים עבריים, כולל לימודי קודש, בלימודים כלליים. במסמך היסוד של הסמינר הדגיש ילין כי ילמדו בו ספרות עברית ו"לימודי יהדות במידה גדושה"⁸ לצד לימודים כלליים כפי שנהוג באירופה. לדבריו, יתרונו הגדול של המוסד הוא שכל השותפים בו הם ילידי ירושלים המכירים את עמם ושותפים למפעלי החינוך והתרבות בעיר.⁹ גם בנאומו למחזור הבוגרים הראשון (תרס"ז) הדגיש ילין את היסודות הדתיים והלאומיים, והטעים כדרכם של המשכילים כי ההשכלה, הלוא היא 'תורת האדם', אינה אלא חלק בלתי נפרד מתורת ישראל. בסוף דבריו הביע את שביעות רצונו מכך שביום זה הוסמכו לא רק 'מורים לעברית' כי אם 'מורים עבריים'.¹⁰ הדעת נותנת כי הדברים משקפים את משאת נפשו יותר משהם משקפים את המציאות לאמיתה, אולם אין ספק שלמרות הקשיים שאפיינו את העבודה היום-יומית אכן הייתה התקדמות במימוש החזון בזכות המורים העבריים, ובראשם ילין. דוגמה מובהקת לכך היא הטיולים שנערכו כמה פעמים בשנה והיו מרכיב חשוב בתכנית הלימודים.¹¹ מסורת זו, שראשיתה כבר בבית הספר 'למל', באה להוציא את התלמידים "מתוך חוגם הצר והקטן"¹² ולהפגישם עם יפי הטבע. תרומת הטיולים ל"התפתחות האדם שבהם"¹³ כלשונו של ילין, הייתה גדולה לאין ערוך. גם החוויות המשותפות והחיים כמשפחה אחת חיזקו את הקשר בין המורים

6. שם.

7. שם.

8. שם.

9. שם.

10. נאום ילין למחזור הבוגרים הראשון בסמינר עזרה, אצ"מ, A153/109/5.

11. סיכום קצר והפניות על מקום הטיול ותפקידיו בחינוך הלאומי בתקופה היישובית אצל דרור, כלים שלובים, עמ' 64-66.

12. ד' ילין, לארץ ירדן (מסע ליריחו לים המלח והירדן), בתוך ילין, כתבים, עמ' 273. פורסם גם בתוך ילין, כתבי דוד ילין ב, עמ' 91-136. מסע זה נערך בשנת תר"ס (1900).

13. שם.

לתלמידיהם והשלימו את הפעילות החינוכית של המוסד.¹⁴ ואולם מטרת ההליכה בשבילי ארץ האבות והמפגש עם "המקומות המלאים זכרונות קדומים"¹⁵ כוונה גם לחיזוק הזיקה לארץ ישראל ולטיפוח רגש הלאומיות בלב התלמידים.¹⁶ כך למשל בטיול של שלושה ימים לשכם ולשומרון שנערך מטעם בית המדרש למורים בקיץ תרע"א (1911) נפגשו התלמידים עם השומרונים, ביקרו בשכם, בהר גריזים ובחפירות הארכאולוגיות בשומרון וכן בבית אל ובשילה. "כל אחד משמות המקומות השונים האלה" – כתב ילין בדיווח השנתי על בית המדרש למורים של חברת 'עזרה' – "כולל בתוכו זכרונות תקופה שלמה הסטורית בדברי ימי עמנו בימי קדם".¹⁷ ובדומה לכך כתב אחד מתלמידיו בחיבור על הטיול לשכם וסביבותיה:

מה גדלה חשיבותו של טיול על אדמת ארצנו הקדושה אשר כל מקום שנעבר בו מעורר בקרבנו זכרונות יקרים מהימים הטובים אשר ישב עם ישראל על אדמתו, והזכרונות האלה מתיצבים חיים לנגד עינינו ומושכים את לבנו יותר אל הארץ אשר אליה התגעגע נפשנו [...] ובעת התפללנו פה תפלת המנחה מלא רגש קדוש את לבנו ויזכרנו את יעקב אבינו אשר גם לו בא השמש פה וגם הוא שפך שיחו לפני האלוהים במקום הזה.¹⁸

חשיבות מיוחדת נועדה לטיולים בהוראת התנ"ך, שבאמצעותם הורה ילין דרך חדשה בלימוד התנ"ך שהייתה שונה מן הדרך שבה נלמד בחינוך המסורתי. בטיולים אלה למדו התלמידים על עולמן הפנימי של דמויות המקרא על רקע המציאות שחיו בה. הם חשו את הלכי רוח התקופה, היטיבו להבינה ונקשרו בנפשם לזירה שבה אירעו המאורעות. שלום קסאן תיאר בפירוט שיעור בספר עמוס שנתן ילין במרחבי ספר המדבר – בתקוע, בעת היות קסאן תלמיד בבית המדרש למורים של חברת 'עזרה', מעט לפני מלחמת השפות. קסאן ציין כי השיעור שימש 'שיעור לדוגמה', ומלבד התלמידים השתתפו בו מורים צעירים שסיימו לא מכבר את בית המדרש למורים. גם לאחר שנים זכר קסאן את השיעור שהתקיים בחיק הטבע, וציין שלמרות התנאים

14. ד' ילין, דין וחשבון על אודות בית המדרש למורים ובית הספר למסחר של חברת העזרה ליהודי גרמניה, תרע"א (1911), אצ"מ, A153/112/1, עמ' 11.

15. ד' ילין, לארץ ירוך, בתוך ילין, כתבים, עמ' 274.

16. שם. וכן בדן וחשבון על אודות בית המדרש למורים ובית הספר למסחר של חברת העזרה משנת תרע"א, אצ"מ, A153/112/1, עמ' 10. וכן בכנסייה בויכרון יעקב, שבה העלה ילין היבט זה בהרצאתו 'החנוך הגופני והרוחני בערי א"י', תרס"ג, אצ"מ, A153/141, עמ' 14-15.

17. דין וחשבון על אודות בית המדרש למורים, לעיל. טיולים דומים נערכו עוד קודם לכן לתלמידי בית הספר 'למל'. ראו למשל ילין תשל"ב, עמ' 399 (שם התייחס ילין לטיולים בתרס"ג).

18. חיבורים במגוון נושאים מצויים באצ"מ, A153/112/3. וראו עוד בעניין זה שם. שם התלמיד אינו מצוין על גבי החיבור.

הלא־נוחים דילגו המשתתפים על ההרים כשספרי תנ"ך בידיהם והקשיבו למורם ב"רב קשב ובחשק חזק ובאהבה שהיתה עוברת מהמורה לתלמידיו ושוב חוזרת מהם אליו, והשיעור יצא כל כך עשיר בגווניו וכאילו עבר עמוס לפנינו בכל פרטיו לעיני השומעים".¹⁹

בשיעוריו שם ילין דגש על פשט הכתובים ועל לימוד ראשוני של התנ"ך מתוך עצמו. הלימוד נשא אופי חווייתי, בעיקר בשל דמותו הכריזמטית של ילין ובשל אופן קריאתו את פרקי הלימוד: "בפה פעור אני מאזין ללשון קסמים זו בה מסביר הרב לתלמידיו את התמונה של שלום עולם הנמשך כנהר שאין לו סוף", כתב אחד מתלמידיו בסמינר 'עזרה' – "ואני יושב ותוהה: היכן מסתיימת שפת הכתוב של הנביא והיכן מתחילה שפת הדיבור של המורה? נטשטשו הגבולות ומלכות אחת נוגעת בחברתה".²⁰ ילין עודד את תלמידיו למעורבות בפיענוח פסוקים ועניינים קשים ואף רשם את דבריהם בשולי ספרו.²¹ הוא שילב בשיעוריו מידע על החפירות הארכאולוגיות החדשות ועל הווי הברדווים והפלאחים הערבים,²² ואלו קירבו את עולם התנ"ך ללב התלמידים. למרות החידושים שהנהיג בהוראת התנ"ך התנגד לחשיפת הנערים לביקורת המקרא מתוך שסבר שלימוד כזה ל"צעירים שלא נתבשלה דעתם" עלול לגרום ל"שפיכת (או יותר נכון: השלכת) הילד עם האמבטי".²³

על אף ההצלחות הייתה הדרך רצופה קשיים בעיקר בנוגע למעמד השפה העברית, שהלך והתערער עם השנים, אולם גם מהיבטים נוספים. ילין, שביקש איזון בין תוכני הלימוד השונים, התאכזב מהישגיהם הנמוכים של תלמידיו הסמינר בשפה העברית

19. קסאן, המחנך, עמ' 51. וראו בפירוט שם, עמ' 44-52.
20. צ' אפרתי, "נר לנשמת מורי ורבי", הר החנוך, גיליון א-ב, כסלו תש"ג, עמ' 9-10. ובדומה כתב תלמידו חנינה מזרחי: "בתור יליד המזרח היתה בשבילי ההסתגלות אל השפה הגרמנית בבחינת קריעת ים סוף. דברי הנביאים בתרגומם הגרמני נשארו מעבר לסף הכרתי [...] ובתוך ההתאבקות הקשה [...] מצאתי נחמה ועודד מורי החביב ר' דוד ילין. מפיו שמעתי את המלה החיה, שפתו המזרחית המצלצלת, הסברו הפשוט והנעים היו מלבבים ומושכים. מאורע יוצא מגדר הרגיל היה בשבילי במחלקה העליונה, למוד איוב מפי ר' דוד ילין, אחרי התלבטות קשה של שנים בלמוד ישעיהו ומזמורי תהלים על פי התרגום הגרמני. למוד התנ"ך בשפת התנ"ך בשפה נמלצת ומצלצלת, היה באזני כאגדת פלאים מימי קדם, הרשמים היו עזים, מושכים ומקסימים (חנינה מזרחי, "בבית הספר 'למל' הישן", הר החנוך, גיליון ח-ט, ט"ו באייר תרצ"ט, עמ' 149). וראו עוד אצל מייטלס, בדרך האמצע, עמ' 194, הערה 106.
21. א' אלקלעי, "המורה", הר החנוך, גיליון ח-ט, ט"ו באייר תרצ"ט, עמ' 147; בבנישתי, דוד ילין.
22. מ' גל, "פרופ' דוד ילין", הר החינוך, ט' בטבת תשכ"ז, עמ' 6. ראו גם: ע"צ מלמד, "ר' דוד ילין כפרשן המקרא", בתוך: ילין, כתבי דוד ילין א, עמ' ט-י.
23. את הדברים כתב לעורך 'העומר' ש' בן ציון, שהדפיס במאסף מאמר של ד"ר שמעון ברנפלד שבו הביע דעות ברוח ביקורת המקרא. ילין, שהיה שותף בעריכת 'העומר', הודיע לעורך שאם הוא עומד על פרסום מאמרים מעין אלה, הוא לא יוכל להשתתף בעריכת המאסף. על התנגדותו מסיבות נוספות ראו שם, ט"ו בטבת תרס"ט, ארכיון גנוזים, א-29858. על נסיבות הקרע בין בן ציון לבין ילין ראו ביתר הרחבה: גוברין, העומר, עמ' 228-233. עוד על שותפותו של ילין במאסף זה ראו שם, עמ' 175-177.

והתלונן שאין מכינים אותם כראוי לחיים בארץ כאנשים וכמחנכים. הוא סבר שגם הידע ביהדות ובספרות עברית אינו מספק ושההשקעה מופנית לאפיקים מוטעים:

את כל שבע החכמות שהם לומדים יישכחו תכף בשנה הראשונה אחרי צאתם מבי"ס ואת העיקר אינם לומדים לעולם ונשארים קרחים מכן ומכאן [...] מה לי ולצרה הזאת? – שואל ילין – "חפצנו להוציא לפועל מפעל גדול ליהדות, להוציא תורה מציון, הדבר לא עלה בידנו לא מהצד הרתי ולא מהצד הידיעתי ואיש אינו חפץ לשנות את הדבר לטובה. ובכן מה לי לשאת את האחריות הגדולה הזאת? האחריות שיהיה על כולנו לתת דין וחשבון עליה בפני ההיסטוריה."²⁴

חוסר הנחת של ילין נבע גם מסיבות אישיות, הן בשל העומס הרב שהמנהל אפרים כהן-רייס הטיל על כתפיו הן משום שכהן-רייס לא שיתפו בהחלטות ההנהלה ולא ניאות להכיר בו כמנהל אף שבפועל נשא הוא בעיקר העול. ואולם ברי שעיקר הביקורת כלפי כהן באה בשל הכרסום במעמד העברית ובשל האווירה העכורה שנוצרה במוסד.²⁵ ב'מלחמת השפות' (תרע"ד, 1913), שהופנתה כלפי רשת בתי הספר של חברת 'עזרה',²⁶ לא מיהר ילין להצטרף ללוחמים למען השפה העברית כשפת הוראה. הוא הצטרף למאבק רק בשלבי המתקדמים ורק אז הועמד בראשו. הצטרפותו של ילין אל מחנה הלוחמים סחפה אל בתי הספר החדשים שהוקמו הורים ותלמידים רבים, משום שידעו שילין המתון, שגילם באישיותו את האהבה לעברית אך גם את המחויבות למסורת, הוא העומד בראשם. מיד אחר כך זכה ילין להערכה מצד מרבית הכוחות הציוניים. עתה היה צריך לבסס עם עמיתיו המורים את בתי הספר שזה עתה קמו. ואולם ביקורת קשה שהוטחה כלפי בתי הספר – ובעיקר כלפיו – העיבה על שמחת העשייה המחודשת. בניגוד למה שקרה באמת הוצג ילין כמסית וכמעורר של הצעירים והזקנים לפרישה מ'עזרה'. הביקורת נסבה סביב אלימותם שלוחות הרסן של 'המתפרצים' וכלפי חוסר סובלנותם כלפי מיעוטים שאינם יהודים, שהתבטאה בסירובם לאפשר הוראה דו-לשונית בבית הספר הטכני בחיפה. ילין הוכפש בהאשמות אישיות ובכפיות טובה כלפי מייטליס מן החברה "אשר לה הוא חייב כל מה שיש לו וכל מה שהוא",²⁷ אך דומה שההאשמה החריפה ביותר שהופנתה כלפיו הייתה שהוא

24. איגרת ילין לכהן, כ"ו באב תרס"ט, אצ"מ, A153/111/1.

25. מייטליס, בדרך האמצע, עמ' 146-154.

26. על מלחמת השפות נכתב רבות. ראו למשל רינות, העזרה; אלבוים-דרור, החינוך א; סילברט, מגמות; שילה, מלחמת השפות. על הסנסנותו של דוד ילין ראו אצל מייטליס, בדרך האמצע, עמ' 145-174.

27. החרות, כ"ו בשבט תרע"ד. בכתבה "נגדה נא לכל עמו" הגיש ילין לקוראים תרגום של כתבה חריפה שנכתבה כנגדו בעיתון האנגלי איגיפטין גאזיט, שיצא לאור באלכסנדריה.

'ציוני-רוסי' ושבתי הספר שהוא עומד בראשם שמו להם למטרה לעקור את הדת.²⁸ בפולמוס שהתנהל מעל דפי העיתונים²⁹ הותקף ילין גם מן הצד האחר של המתרס, בעיקר מצד 'הפועל הצעיר', והואשם שבתי הספר החדשים בירושלים הם דתיים ושרתיותם אינה אלא צביעות דתית שמטרתה למצוא חן בעיני הציבור. דתיות זו, כך נטען, לא רק שהיא מיותרת אלא גם סכנה טמונה בה, שכן המורים, שברובם אינם דתיים, אינם יכולים ואף אינם רשאים להכריז על דתיות בית ספרם. "אם המורה שהכרנו אותו מתמול שלשום עם יחסו לדת, יבא פתאם היום אל המחלקה וישא עיניו השמימה ויטיף לתלמיד: 'ויראת את ד' אלוהיך', יש לו רשות לאותו תלמיד לחשוב גם את הלאומיות של המורה לצבועה".³⁰

החצים הופנו לא רק כלפי צביעותם הדתית של המורים העבריים אלא גם כלפי הדרך עצמה, שכונתה בלעג 'שביל הזהב', שעתה בלבושה החדש אינה אלא דת לאומית מודרנית הכורכת בלשון המתנגדים "את ה'יקום פרקן' עם לימודים מדעיים מודרניים יחד" וקוראת לזה 'חנוך דתי';³¹ דרך השילוב ההיא שכה יקרה לילין. ללא כחל ושרק הכריזו המבקרים שמלחמתם ב'עזרה' לא הייתה רק על השפה העברית אלא גם כנגד דתיותה ורוחה, ודרשו שבתי הספר החדשים לא ילכו בדרכה.³²

הדת במוסדות החדשים, בדיוק כמו זו שבאה לידי ביטוי במוסדות 'עזרה', הושמה כפי המבקרים ללעג ולקלס: דתיותם של בתי הספר של 'עזרה' אינה דת של ממש, וכשם שהם לא היו דתיים מעולם כך 'בית המדרש למורים' ושאר בתי הספר העבריים לא יהיו דתיים. "לכל היותר תתבטא דת זו בתפילת חובה פעם בשבוע, שעפ"י רוב אינה מתמלאת, כמו שהיה המנהג נוהג אצל עזרה".³³

יש להניח ש'דתיות' זו שתוארה בפולמוס אכן הטרידה את ילין. לא לדתיות כזאת פילל וגם לא לדתיות נוסח החינוך הישן, אלא דווקא לדרך האמצע, המכילה את העולמות כולם ועשויה למצוא מסילות ללב הציבור היהודי לגווניו. כפי שכבר הוזכר, ילין ידע שבשל דרכו זו הוציאו רבים מן ההורים את ילדיהם מבתי הספר של 'עזרה' והעבירו לבתי הספר החדשים. ילין, שחש אחריות אישית, סירב לסגת מעמדו ואף איים כי יתפטר.³⁴

28. שם.

29. ראו למשל הפועל הצעיר, גיליון 28-29, י"ב באייר תרע"ד; גיליון 32, ד' בסיון תרע"ד; גיליון 33-34, י"ח בסיון תרע"ד; גיליון 35, כ"ה בסיון תרע"ד; גיליון 36, ב' בתמוז תרע"ד; גיליון 38, כ"ג בתמוז תרע"ד. ומנגד: החרות, כ"ו בשבט תרע"ד; י"ג בסיון תרע"ד; כ"ה בסיון תרע"ד; ט' בתמוז תרע"ד ועוד.

30. "לענייני השעה", הפועל הצעיר, גיליון 32, ד' בסיון תרס"ד.

31. "שביל הזהב", הפועל הצעיר, גיליון 35, כ"ה בסיון תרע"ד.

32. שם.

33. שם.

34. מייטליס, בדרך האמצע, עמ' 165-167; 173-174.

מלחמת העולם שפרצה סמוך לפולמוס זה הטילה את ילין למערבולת ציבורית ואישית,³⁵ ונראה שבעטייה שכך הפולמוס. שטף המאורעות והשינויים שהתרגשו על היישוב הטו שוב את ילין לצד הפרגמטי. ילין המשיך לעמוד על משמרתו תוך שהוא מדגיש את הרציפות בין בית המדרש למורים מייסודה של 'עזרה' ובין 'בית המדרש למורים העברי'.³⁶ על אף השינויים שחלו במוסד עדיין המשיך להאמין שיש לחנך בו באותה דרך המחברת בין העולמות, וברוח זו נשא דברים בחגיגה להנחת אבן הפינה לבניין בית המדרש למורים בשנת תרפ"ז (1927):

פה צריכים להתפתח מורינו ביחד עם התרבות האנושית הכללית בעקר ברוח תרבותנו הישראלית. פה הם צריכים ללמד להכיר ולהוקיר את כל קנייננו הקדושים אשר עליהם להקנות את חניכיהם. פה צריכים הם לשאף את רוח האהבה וההתמסרות לתורת ישראל, לשון ישראל וארץ ישראל. והנחת אבן היסוד בפנת האולם המקדש לבית הכנסת תהי לעדה על החפץ והשאיפה הממלאים לב כל אלה העובדים בהקמתו.³⁷

חינוך אחיד – תקווה שנתכרתה!?

הפיצול בין חינוך דתי לחינוך כללי נגד את דרכו של ילין, ששאף לחינוך אחיד שלו מכנה משותף יהודי רחב. והנה על אף גישתו זו, בוועידות הציוניות שהתקיימו לאחר מלחמת העולם הראשונה תמך ילין בעמדתה העקרונית של 'המזרחי', שהעמידה את החינוך על שני סוגי חינוך: חינוך דתי בחסותה וחינוך כללי.³⁸ כיצד אפשר להסביר את הסתירה בין רצונו העז של ילין באחדות בחינוך לתמיכתו בדרישות 'המזרחי' לאוטונומיה בחינוך?

שורשי הפיצול בחינוך הלאומי מצויים בראשית המאה ה-20, בוועידה הציונית שהתכנסה במינסק בשנת 1902. בוועידה הסכימו אחד העם והרב יצחק יעקב ריינס על חלוקת החינוך הלאומי לשני זרמים שווי זכויות – 'המסורת' ו'המתקדם', ואף שהדברים לא הגיעו לידי מימוש הרי שהיו יסוד לשליטת 'המזרחי' על החינוך הדתי

35. על ילין במלחמת העולם הראשונה ראו בהרחבה מייטליס, בדרך האמצע, עמ' 207–264.

36. כך למשל בנאומו בטקס הנחת אבן הפינה לבניין בית המדרש למורים העברי, שעליו ידובר להלן. 'קרוב לחצי יובל עובד בית המדרש למורים בירושלים עבודת החנוך וההוראה [...] אמרתי: ארבע ועשרים שנה; ואמנם כן הוא הדבר, בית מדרשנו אנו גם בצורתו הקודמת, היה חדור מצד מוריו, מחנכיו ותלמידיו ברוח הלאומית המתנגדת לכל התבוללות...' (פרשת החגיגה להנחת אבן היסוד לבניין בית המדרש למורים העברי בירושלים, ירושלים תרפ"ז, עמ' 5).

37. שם, עמ' 6. השוו לנאום בן ציון דינור באותו מעמד, וראו על כך גם בסעיף הבא.

38. גם אנשים מן 'המזרחי' הופתעו מתמיכה זו. כך למשל הביעה גאולה בת יהודה את הפתעה מתמיכתו של ילין, ראו בת יהודה, הרב מימון, עמ' 213–214.

ולקיומם של זרמים מרכזיים בחינוך – הזרם הכללי, הזרם הדתי ובהמשך גם זרם העובדים (1926).³⁹

בוועידה הציונית שנערכה בלונדון לאחר מלחמת העולם הראשונה (24 בפברואר עד 12 במרס 1919) היה ילין ראש ועדת החינוך, שדנה בין השאר בשאלת מבנה החינוך הלאומי בארץ ישראל והציעה שענייני החינוך בארץ יהיו תחת רשות חינוכית עליונה אחת שיהיו בה שני ועדים מפקחים – האחד ממונה על "מוסדות לאומיים סתם" [כך!] והאחר על מוסדות החינוך החרדיים.⁴⁰

מן התייעוד שנותר מהישיבה ההיא לא ברור מה בדיוק הוחלט בה,⁴¹ ולפיכך הנוגעים בדבר פירשו את ההחלטות כראות עיניהם⁴² וההחלטות לא יצאו אל הפועל. אל ילין, שעמד בראש הוועדה, נשלחו מכתבים מכמה מוקדים שביקשו ממנו לברר מה באמת הוחלט בוועידה.⁴³ היו שביקשו והו לסייע בביצוע ההחלטות ולברר על תוכן המגעים החשאיים שהתנהלו על אודותיהם,⁴⁴ והיו שלקראת ועידת לונדון השנייה שבו והסבירו את ההכרח שבפיצול לשני סוגי חינוך.⁴⁵ ילין מצדו התעקש שהצעתו הייתה להקים שני ועדים מפקחים על בתי הספר ה'לאומיים סתם' וה'לאומיים של

39. בתי הספר של זרם העובדים הוקמו החל משנת תרפ"ב בעקבות החלטת מועצת ההסתדרות (ראו רשף ודרור, החינוך העברי, עמ' 19–20). משנת תרפ"ג תמכה במסגרת ייחודית זו מחלקת החינוך של ההסתדרות הציונית (על עמדת אנשי ההסתדרות הכללית ועל החולקים עליהם ראו שם, עמ' 19–24). על עמדת 'המזרחי' בשאלת הפרדה ועל הוויכוחים בקונגרסים שקדמו לוועידת מינסק ראו טאוב, עימותים, עמ' 41–52; ברנד, לידתו וצמיחתו, עמ' 21–25; אלבוים-דרור, החינוך ב, עמ' 252–262.

40. מסמך בכתב ידו של ילין, ללא ציון תאריך, אצ"מ, A153/120/1, וראו גם בהמשך.

41. דין וחשבון של ועדת החינוך (באנגלית), אצ"מ, Z4/241/2a+b. בגוף ההחלטות מצוינים שני ועדים מפקחים. בהערה בכתב יד בסוף המסמך כתוב שמומלץ להקים בארץ ישראל שתי ועדות חינוך, אחת כללית ואחת תחת פיקוחו של 'המזרחי'. תרגום המסמך לעברית מצוי אצל פרוינדליך ויוגב, הפרוטוקולים א, עמ' 87–90. ראו גם מסמכים בכתב ידו של ילין, אצ"מ, A153/120/1, ודיון מפורט אצל ברנד, לידתו וצמיחתו, עמ' 286–290 וכן הבהרות של ילין בהמשך.

42. לגרסת אנשי 'המזרחי' דובר בשני ועדים נפרדים. ראו למשל בת יהודה, הרב מימון, עמ' 213–214; אוסטרובסקי, תולדות, עמ' 44–45; מימון, לשעה, עמ' רסה; העברי, גיליון יב, י"ט באדר תרע"ט; העברי, גיליון טז, ב' באייר תרע"ט (מאמר של הרב ברלין).

43. ראו למשל איגרת יעקובסון, מראשי ההנהלה הציונית לילין, 23.6.1919, אצ"מ, A153/120/1, שבה כתב לילין כי אינו מוצא את נוסח ההחלטה ומבקשו לסייע לו להתחקות אחריה.

44. ראו למשל איגרת הרב מאיר חי עזיאל בשם הלשכה הראשית של המזרחי בארץ ישראל לילין, כ"ב בתמוז תרע"ט, אצ"מ, A153/120/1.

45. ראו מכתבו של ח' פיק לילין ולרב יעקב מאיר, כ"ט בסיון תר"ף, וחוות דעתו המצורפת על יחסו של 'המזרחי' לשאלת החינוך. (המסמך נכתב בכ"א בסיון תר"ף). מדרביו: "טעות גדולה היא לחשוב שאפשר ליסד בא"י חינוך משותף [...] אי אפשר להכניס לתוך בית הספר מורים חרדים וחופשים שהשקפותיהם מתנגדות מן הקצה אל הקצה. אי אפשר להכניס לתוך כתלי בית הספר רוח שאיננה שלמה. חציה דתית וחציה חפשית. אי אפשר לצרף תלמידים שהחינוך אצלם בבית שונה מהחינוך שהם מקבלים בתוך בית הספר. זה מתנגד גם משום טעמים פדגוגים. קשה גם להאמין שבין התלמידים תהיה השפעה הדדית כלשהי..." ועוד, אצ"מ, A153/120/1.

החרדים', ולא שני ועדי חינוך נפרדים כפי שטענה 'המזרחי'.⁴⁶ הוא הזכיר שהוצע כי מתוך שני הוועדים המפקחים האלה ייבחרו לרשות חינוך עליונה (ועד חינוך) חברים במספר שווה מכל ועד ו"מיושב ראש מרצה לשני הצדדים". נוסף על כך ציין ילין כי בוועידה הבינו היטב כי אי-אפשר "לעזוב את החינוך ביד שתי רשויות נפרדות לגמרי".⁴⁷ נימוקו העיקרי היה כלכלי, ובמרכזו הצורך בחלוקת תקציבים מסודרת.⁴⁸ ואולם יש להניח שהייתה בכך גם נקיטת עמדה אידאולוגית שבבסיסה האמונה באחדות מצד אחד, ובאי-הפיכת התחום הדתי לנחלת החרדים בלבד מצד אחר. והנה עם זאת סבר ילין, לפחות בדיעבד, שיש להפריד בין שני סוגי החינוך. אולי כיוון שחשש כמו אחרים מפרישתה של 'המזרחי' מן התנועה הציונית ומסירובה להיות שותפה למוסדות הלאומיים המתהווים בארץ,⁴⁹ ואולי משום שחשש שרבים וטובים מילדי הדתיים לא ישתלבו בחינוך הציוני ויאלצו להשתלב במוסדות היישוב הישן. עם זאת, נראה שתמך בפיצול גם משום שהבין שמערכת החינוך כפי שהתגבשה ביישוב איננה יכולה לתת מענה למשפחות דתיות המעוניינות להעניק לילדיהן חינוך דתי מובהק, לא רק בתכניו אלא גם ברוחו, במהותו ובדמויות החינוכיות השותפות לו. לכן סבר שכדי שיוכלו להתפתח בתי ספר דתיים שייתנו מענה לכל אלו יש להקים ועד מפקח מיוחד שיפעל לכך.⁵⁰

באותו צד של המתרס היו אנשים שתמכו בפיצול אבל מסיבה הפוכה: החשש שהחינוך הדתי יחזק את מעמדו ויגביר את השפעתו בתוך מוסדות החינוך הכללי.⁵¹ דווקא אנשים מסורתיים שהיו קרובים לילין מבחינה רעיונית התנגדו לפיצול הזה, לא רק בגלל ערך האחדות שעמד לנגד עיניהם אלא גם מן החשש מהתחזקות החילוניות בחינוך הכללי.⁵² אחד מהם היה מנחם אוסישקין, שהשיבה לארץ ישראל נתפסה בעיניו כחלק מן השיבה ליהדות, ושבנקודת זמן זו חרד מקלקול בתי הספר הכלליים. "אתם, המזרחי", התריס כלפי אנשי 'המזרחי', "השומרים על החינוך הדתי, אתם צריכים

46. מעניין לציין כי באב תרע"ט כתב ילין לאוסישקין שההחלטה על שני ועדים מפקחים ולא על "ועד חינוך בעצמו" (כלומר שני ועדי חינוך) נראית לו כטעות כי בשל כך לא נעשה מאז שום דבר, "והחרדים רואים עצמם רצוצי משפט, ומעת לעת הם באים בטענות, ואינני יודע כמה צודקים הננו בשללנו מהם את זכותם". "לדעת" – מוסיף ילין – "צריך עתה לשים קץ לדבר הזה ולסדר באופן שלא תקופח זכות מי שהוא". איגרת ילין לאוסישקין, ב' באב תרע"ט, ילין, איגרות ב, עמ' 141. דבריו לאוסישקין משקפים את התחבטויותיו בעניין ואת רצונו לאפשר 'המזרחי' להנהיג את החינוך הדתי בארץ.

47. איגרת ילין לחברי הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית, ר"ח אדר תר"ף, אצ"מ, A153/120/1.

48. שם.

49. על כך ראו בפרק "ילין בהנהגת היישוב: מנהיג מפשר בחברה מקוטבת", מייטליס, בדרך האמצע.

50. איגרת ילין לרב י' לוונטהל, פריז, כ"ח בניסן תרע"ט, כתבי דוד ילין ה, עמ' 132-133.

51. ראו למשל עדותו של משה שרתוק, שעל פיה תמך ברל כצנלסון בהקמת זרם 'המזרחי' כדי למנוע התערבות או כפייה של היסוד הדתי במערכת החינוך. הדיון על החינוך הממלכתי, דפוס להסברה, מאי-יוני 1953, עמ' 32, מובא אצל רינות, הפולמוס, עמ' 130.

52. למשל שושנה פריסין ועמנואל ניומן מאמריקה, שהתנגדו לפיצול בוועידת לונדון השנייה. מימון, לשעה, עמ' רסה.

לדרש בכל תקף להיות דווקא בפנים בכדי שתשפיעו במובן הדתי, ולא להתרחק, שאז תחדל כל השפעה מצד הדתיים על בתי הספר.⁵³ ואולם כשם שחשש מהידרדרותם הדתית של בתי הספר הכלליים כך חשש מנטייתם הקיצונית של בתי הספר הדתיים, שהפיצול אך יגביר אותה, וגם בשל כך התנגד לפיצול בחינוך.⁵⁴ סוף דבר, בוועידה הציונית השנייה שהייתה בלונדון בתמוז תר"ף (יולי 1920)⁵⁵ ניסו אוסישקין ויוסף לוריא, ראש ועד החינוך בארץ, לעכב את הדיון על החינוך בטענה שכבר נחתם הסכם עם 'המזרחי' בירושלים. אך בסופו של דבר נדון העניין ו'המזרחי' זכתה בהישגים ניכרים. היא הוכרה כבעלת החינוך הדתי בארץ ישראל, והוסכם שכל מוסדות החינוך העומדים תחת ההנהלה הציונית יועברו לידיה ושיהיה באפשרותה לפתוח גם מוסדות חינוך חדשים במימון ההנהלה הציונית. כמו כן הוחלט כי בהסכמת 'המזרחי' ייקבע מי יהיה המפקח הממונה על בתי הספר החרדיים.⁵⁶ נמצא אפוא כי תמיכתו של ילין בפיצול החינוך ובמתן שליטה של 'המזרחי' על החינוך הדתי נבעה מכך שמצד אחד ראה את מצב החינוך בזמנו ומצד אחר הכיר בצורכי החינוך הדתי.⁵⁷ אף תמיכתו בהכשרת מורים ייחודית לבתי הספר הדתיים⁵⁸ באה מתוך הכרה זו, ושלא ברצונו גרמה לבית המדרש שבראשו עמד להוסיף ולאבד מצביונו הדתי ובעקבות זאת בוגריו לא נחשבו ראויים ללמד במוסדות דתיים בארץ ובחו"ל.⁵⁹ אף שהיה מודע לכך שתמיכה זו מנוגדת לאינטרסים האישיים שלו, היה

53. פרוטוקול אסיפת באי כח הוועד הזמני, ועד החינוך, מרכז המורים ומרכז המזרחי, ג' בכסלו תר"ף, אצ"מ, Z4/2934. ראו גם אצל ברנד, לידתו וצמיחתו, עמ' 305-306.
54. פרוטוקול אסיפת באי כח הוועד הזמני, ועד החינוך, מרכז המורים ומרכז המזרחי, ג' בכסלו תר"ף, אצ"מ, Z4/2934. דומה לגישתו זו של אוסישקין הייתה גישתו של משה גליקסון (1878-1939). גליקסון נולד בפלך סובאלק שבפולין ועלה ארצה בשנת 1919. הוא ערך את עיתון 'הארץ' והיה מראשי הזרם הכללי, אף שהתנגד לכל הזרמים הפוליטיים בחינוך, כולל לזרם הכללי. יצוין כי גם לילין ולאוסישקין הייתה זיקה לזרם זה (על המפלגות שאליהן הצטרף ילין ראו אצל מייטליס, בדרך האמצע, עמ' 271-276). גליקסון, שברומה לילין היה 'איש אמצע', סבר אף הוא שהחינוך הדתי חייב להיות חלק בלתי נפרד של כל תכנית חינוכית-לאומית. ראו בהרחבה אצל צמרת, משה גליקסון; צמרת, השאיפה. על אישים נוספים שתמכו בחינוך יהודי אחיד ראו שם.
55. עוד על הוועידה ועל החלטותיה בענייני החינוך ראו אצל אלבוים-דרור, החינוך ב, 305-310; ברנד, לידתו וצמיחתו, עמ' 320-327.
56. ראו בפירוט אצל ברנד, שם.
57. לפי אלבוים-דרור, החינוך ב, עמ' 303 ילין הותש מן המאבק.
58. עד 1920 היו בארץ רק שני מוסדות להכשרת מורים – 'בית המדרש למורות על שם לוינסקי' ביפו ו'בית המדרש למורים העברי' בירושלים. בשנת 1920 ייסדה 'המזרחי' את 'בית המדרש למורים המזרחי', ובשנת 1924 נוסד 'בית המדרש למורות של המזרחי', לימים מכללת אפרתה. על המוסדות, אפיונם, מספר שנות הלימוד ותכניו ראו רשף ודרור, החינוך העברי, עמ' 98-104. על 'בית המדרש של המזרחי' ראו שמש, בית מדרש; ברנד, לידתו וצמיחתו, עמ' 332-336. על בית המדרש למורות ראו שם, עמ' 337-339. הערת העורכים: ראו מאמריהם של מיכל בן יעקב ושל יוסי שפנייר בקובץ זה.
59. איגרת זוטא לילין, חול המועד פסח תרפ"ה, אצ"מ, A.153/23/1.

אמיץ דיו לדבוק בה.⁶⁰ חליפת מכתבים בינו ובין חיים אריה זוטא כמה שנים לאחר מכן מחזירה אותנו לימים שלפני מלחמת העולם הראשונה, שילין ניסה לשמר בהם את אופיו הדתי של בית המדרש – גם אם שימור מלאכותי – באמצעות דרישה מן התלמידים להמציא תעודת הנהגה המעידה שהם הולכים בדרכי הדת. ילין כאמור לא קיבל גיבוי לכך אלא זכה למתקפה רבתי, והרפה מדרישתו. במכתבו לזוטא (תרפ"ה) תיאר ילין את אכזבתו מחינוך לאומי שדבר אין לו עם הדת (ההדגשה שלי):

בדבר הדתיות במוסדנו וטענתו של הר"ר לוריא.⁶¹ אכן צדקת בתשובתך כי הוא היה הגורם לזה. ואכן עלי להגיד לך יקירי כי אם חפצים הננו כי יקבלו תלמידינו בתור מורים מחוץ לארץ ישראל עלינו להביא שינוי רדיקלי במוסדנו. לא צביעות דתית אבל הכרה ברורה. לו ראית פה את צעירינו כרבינטשן וכדומים לו איך שנו דרכי חייהם וגם מהלך מחשבותיהם בנוגע לזה. איך הם מוצאים כי חייבים להפיח בלבות תלמידיהם הקטנים רוח אמונה והחזקה ביהדות המסורה – היית מחזק יותר ויותר את דעותיך בנוגע לחנוכנו [...] הנסיון הראנו כבר כי גידול ילדים בלי רוח דתי על יד הרוח הלאומי איננו מספיק כלל. הרצונליות [צ"ל: הרציונליות] מייבשת כל לח ורעננות שבדמיון הילד.⁶²

ואולם לעמדות הרעיוניות שהנחו את ילין היה גם מניע פרגמטי: ילין ידע שבתי הספר העבריים בגולה, שייחד להם מקום חשוב בהתפתחות החינוך העברי ובהפצתו, לא

60. ראו טיוטת כתב יד של ילין שבה הוא מציין זאת במפורש, אצ"מ, A153/151.

61. ילין התכוון לטענת לוריא שבית המדרש אינו דתי דיו, ולפיכך בוגריו אינם מתאימים להוראה בבתי ספר דתיים. זוטא כתב לילין שלוריא אמר לו שבמושבות דורשים עתה ארבעה מורים צעירים דתיים ושהוא שולח את המורים מסמינר 'המזרחי'. זוטא זעם על לוריא והזכיר לו כי הוא שצחק להם על תעודת הנהגה שביקשו כהמלצה בשנה הראשונה להקמת בית המדרש. זוטא ציין ששיתף את לוריא בדעתו שהדתיות של 'המזרחי' אינה עולה בהכרח על זו של 'בית המדרש למורים העברי': 'והוכחתי כי אצלנו ישנם תלמידים בעלי דת לא פחות ועוד יותר מתעמקים הם בענייני יהדות מאשר שמה' (איגרת זוטא לילין, חול המועד פסח תרפ"ה, אצ"מ, A153/23/1).

62. איגרת ילין לזוטא, כ"ח באייר תרפ"ה, אצ"מ, A153/123/1. לוריא התנגד במפורש לדרישת ילין להמצאת תעודת הנהגה של התלמידים, לא רק בגלל שילין לא קיבל את רשותו של מרכז המורים אלא בגלל מהות ההחלטה, שבלשונו של לוריא 'חרפה היא לכל עבודתנו'. 18.5.1914, 'יומן לוריא, בסל"א, 8*1171. מעניין לציין בעניין זה כי בכנסים פומביים הגן ילין על החינוך הכללי ואף הכחיש את טענות 'המזרחי' על אנטי-דתיותם של בתי הספר. כך למשל השמיע רברי הגנה על בתי הספר בקונגרס ה-14, שהתקיים בווינה (18-31 באוגוסט 1925). באותה שנה שבה כתב את הדברים לזוטא. בקונגרס טענה 'המזרחי' טענות קשות כנגד החינוך, ובין השאר הוזכרה ביקורת המקרא הנהוגה בבתי הספר. דברים מעין אלו נשמעו מהרב ברמן, מהרב עמיאל מאנטוורפן ומהרב פישמן, שאף ציין כי ילין הסכים עמו בשיחה שקיימו כי בבתי הספר הכלליים שוררת 'עם הארצות' בנוגע לידיעת התלמוד והתנ"ך. בנאומו זה דרש שגם בבתי הספר הכלליים ינהיגו את לימודי הדת במידה מספקת כדי שלא יהיה צורך בעתיד בבתי ספר לחרדים. ראו העולם, 4.9.1925, ישיבה 16-17.

יתפשרו על רצונם במורים דתיים ולא יהינו לקבל את בוגרי 'בית המדרש למורים העברי', שלא נחשב דתי.⁶³

אם כן, מדוע המשיך ילין לעמוד בראש בית המדרש אף על פי שנראה כי לא היה לרוחו? מדוע לא מימש את איומיו כי יתפטר מן התקופה שקדמה למלחמת העולם? מדוע העמיק את הזיקה לחינוך הכללי, שנעשה חילוני יותר ויותר ולא השתלב ב'המזרחי' ובמוסדותיה הגם שהיה קרוב אליה ברוחו ובדעותיו? אמנם נראה כי ילין ידע בשלב זה כי נכזבה תוחלתו ליצור 'חינוך אחיד' לילדי ישראל, ואף על פי כן נראה כי רצה להשפיע בחברה הכללית ולמנוע את השתלטות המגמות החילוניות על החינוך הכללי. הימצאות תלמידים הקרובים לדת בבית המדרש למורים – כמו גם הימצאות מורים כמותו בצוות המורים – הייתה עשויה לשוות למוסד צביון דתי יותר. 'המזרחי' מצדה סברה כי מקומו של ילין עמה, כך על פי עדות ילין,⁶⁴ ואילו ילין – ששאף להיות מנהיג ציבור ואיש חינוך בלתי מפלגתי – ביכר להמשיך ולהחזיק בעמדות מפתח שאינן מגזריות ובה בעת לסייע ל'המזרחי' בכניית מערכת חינוכית שתלמידים שומרי מצוות יוכלו להשתתף בה. לא מן הנמנע שהמאבק בחברת 'עזרה' שהתחולל שנים אחדות קודם לכן ובניית המערכת החלופית התישו את כוחו ואת רוחו והשפיעו על החלטתו להמשיך ולפעול במוסדות הקיימים. ילין כבר לא היה איש צעיר, וספק רב אם היה בכוחו לעזוב שוב מפעל חיים ולתור אחר פרנסה חדשה.⁶⁵

ילין ניסה אפוא למצוא את האיזון שבין שתי נטיות לבו; הוא המשיך להיות שותף מרכזי בחינוך הכללי בעודו מסייע ל'המזרחי' בכל מיני הזדמנויות, אך גם וידא שפעולתה תיעשה בתיאום עם ההנהלה הציונית ועם ועד החינוך תחת רשות כוללת אחת. לא תמיד התנהלו הדברים על מי מנוחות ולא תמיד היה ילין יכול להזדהות עם שתי הגישות. קרה שהתחרות בין שני הזרמים ובין שני המוסדות להכשרת מורים הייתה לילין לרוועץ, כשניסה בשנת תרפ"ט לאסוף תרומות בחוץ לארץ ל'בית המדרש

63. ראו המכתב לעיל וכן במישרין באיגרת ילין לבן ציון דינבורג (דינור) מתקופה מאוחרת: ב' בתמוז תרפ"ט (10.7.1929), אמר"י, תיק 01.6/1: "חושב הנני כי אכן הגיע זמן לכך [וכונתו לצורך לדרון בשינויים בנוגע לענייני הדת בבתי הספר הכלליים], ביחוד בנוגע למוסדנו שעליו להתחשב הרבה עם חו"ל. ובחור"ל בכל הארצות דורשים חנוך דתי ועתה התחילו גם לדרש מורים דתיים. ואנחנו בעצמנו הננו רק מחזקים את המזרחי עם כל הפוליטיקה המכערה שלו". את התנגדותו להפרדה בין הדת והלאומיות והוצאת הדת מתחום בית הספר הביע בהזדמנויות נוספות לאורך השנים. דוגמה משלב מאוחר לו ראו למשל במאמר לכבוד יהודה גרוזובסקי (גור) שבו מזכיר ילין את גישת גרוזובסקי שדגל בהפרדת הדת והלאומיות וסבר שהדת היא עניין פרטי של ההורים ולא עניינו של בית הספר. ילין מבקרו על כך ומתעקש שבשלב מסוים הבין גרוזובסקי את תוצאות הגישה ו"החל דואג לקדשי ישראל ההולכים ונרמסים ברגל". ד' ילין, "ספרא וסייפא", הארץ, ל' בשבט תרצ"ב.

64. כך על פי מסמך שנכתב בכתב ידו של ילין, אצ"מ, A153/151. במסמך מסביר ילין מדוע לא הצטרף ל'המזרחי'.

65. אפשר שגם גורלו הטרגי של חותנו, הרב יחיאל מיכל פינס, הוא אשר עמד לנגד עיניו. ראו מייטליס, בדרך האמצע, עמ' 203.

למורים העברי' וזכה למתקפה על שום הפיצול בחינוך, שפעמים נראה משם מיותר לחלוטין.⁶⁶

ילין המשיך אמנם לעמוד בראש בית המדרש, אולם משנות העשרים ואילך היה בן ציון דינבורג (דינור) מנהלו בפועל. ייתכן שעיסוקו בשנים אלו בעיקר בכיסוסו החומרי של המוסד⁶⁷ משקף את קשייו בניהול מוסד שהיה בנפשו אך עם השנים רחק מן הדרך המסורתית שהאמין בה. ילין בדרכו המתונה והסובלנית ניסה במשך כל השנים לשלב בצוות המורים גם מורים שומרי מצוות, שישמשו דגם נוסף לתלמידים וגם יתרמו לתדמיתו המסורתית של המוסד, אך בה בעת יכול להכיל בטבעיות גוונים שונים של זיקה למסורת היהודית. הוא עצמו לא נראה בחיצוניותו אדם דתי. הוא אמנם קיים אורח חיים דתי אך לא הופיע בזירה הציבורית כאדם דתי, אף כי נתפס כדתי בעיני הציבור. הרטוריקה שלו הייתה ספוגה תכנים דתיים ושם השם היה שגור בפיו. דוגמה נאה לכך הוא נאומו בחגיגה להנחת אבן הפינה לבניין בית המדרש בשנת תרפ"ז. ניסוחיו בנאום זה בולטים בהשוואה לדברים אחרים שנאמרו באותו טקס מפי בן ציון דינור, שכמו ילין הזכיר את חשיבות טיפוח תרבות ישראל ולשונה, אך בשונה ממנו נמנע מלהזכיר את התורה ואת שם אלוקי ישראל.⁶⁸

התמודדותו של ילין עם דילמה עקרונית זו משקפת מאפיינים בולטים בדרכו הציבורית: יושרה, שבאה לכיטוי בנכונותו לתמוך ב'המזרחי' אף שהוא עצמו חתר לחינוך אחיד; היכולת להבין את כל הצדדים המעורבים בפולמוס ולפשר בין הדעות השונות, ובעיקר השאיפה לכבוש דרך המשלבת מסורת ומודרנה בחברה הלאומית הכללית. אף על פי כן דומה שכל אלו לא סייעו בידו לעצור את הסחף לעבר החילוניות, והוא דווקא הלך והתעצם בעקבות החלוקה הפוליטית לחינוך דתי ולחינוך כללי. הדרישה להכריע לאיזה משני המחנות להשתייך⁶⁹ הביאה להפיכת מוסדות חינוך שהיו קודם 'דתיים' (כמוסדות 'עזרה') או 'כלליים' למוסדות חינוך שהאוריינטציה שלהם חילונית.

66. ראו דברי ילין על פליקס ורבורג המובאים באיגרתו לבן ציון דינבורג: "בקרתי בשבוע שעבר את פליקס ורבורג ובקשתיו לשוב ולתת לי את תרומתו ולא הצלחתי. הוא אמר לי כי הכל בא"י טוב ונחמד, חוץ מענין החנוך שהוא מפצל לעניני מפלגות וישנם סמינרים שונים ג"כ וצריך להביא סדר לא להוציא כספים בזבזו. אנחנו נדבר ע"ז בציריך בסוכנות ונראה מה שאפשר לעשות. ורק אחרי כן אוכל להחליט אם אעשה דבר בנוגע למוסדך. אינני יכול לתת לאחד ולא לשני. ולתת לכלם בשעה שהנני חושב שאין צורך בהכפלה ובשניות אינני חפץ [...] אנכי עניתיו כי בנוגע להכפלה זו לא אשמתנו. אנחנו נכונים לקבל אלינו את מוסד המזרחי אך הם לא יסכימו ואנחנו הן היינו הראשונים" (איגרת ילין לדינבורג, ב' בתמוז תרפ"ט (10.7.1929), אמר"י, תיק 01.6/1).

67. בשנת 1922 הצטרף דינור לחבר המורים. התכתובת המפורטת בינו לבין ילין מעידה שעם הזמן הייתה חלוקה ברורה ביניהם: דינור היה הממונה על הצד הפרגוגי ועל הנהלת המוסד בפועל ואילו ילין היה עסוק באיסוף תרומות בארצות הברית ובאירופה למען בניין הקבע בבית הכרם. ראו ריין, דינור, עמ' 380.

68. פרשת החגיגה להנחת אבן היסוד לבניין בית המדרש למורים העברי בירושלים, ירושלים תרפ"ז, עמ' 5-7; 14-15.

69. רינות, המאבק, עמ' 130.

סוף דבר: חינוך אחיד, חינוך יהודי – מבט אקטואלי⁷⁰

בספרו 'מקבילים נפגשים' כתב אהוד לוז שדוד ילין הציע רפורמה הדרגתית ומתונה של כל מוסדות החינוך בארץ, הן של היישוב הישן הן של היישוב החדש; רפורמה אשר תמזג בתוכה מן המובחר מן החינוך הלאומי-מודרני ומאוצרות התרבות היהודית. לדבריו, "לו נתקבלה תכניתו החינוכית של ילין על דעת המורים קרוב לוודאי שהייתה תורמת לא רק לגישור הפער העמוק שבין היישוב הישן לחדש, אלא אף ליצירת מכנה משותף תרבותי רחב הרבה יותר בין הזרם הלאומי ה'טבעי' לבין הזרם ה'דתי'".⁷¹ ואולם כפי שראינו, רעיון החינוך האחיד שתמכו בו דוד ילין ואחרים, כשל מכל בחינה שהיא, הן כתכנית לימודים שלה מכנה משותף יהודי רחב הן כמסגרת חינוך משותפת לכלל תלמידי ישראל. אף שערכ הקמת המדינה ובימיה הראשונים היו עוד מי ששאפו להנהיג חינוך אחיד לכול בדמות בתי ספר ממלכתיים משותפים לדתיים ולחילוניים, לא התקבל חוק שקבע חינוך אחיד לשתי הקבוצות.⁷² החלוקה לשני זרמים מרכזיים בוועידה הציונית בלונדון (1920), שזרם העובדים נוסף לה בהמשך (1926), היא ששימשה יסוד למבנה החינוך במדינת ישראל. חוק החינוך הממלכתי שנחקק בתשי"ג (1953), ונועד לבטל את שיטת הזרמים הפוליטיים בחינוך ולהציג תחתיה מערכת חינוך ממלכתית, לא טיהר את החינוך מפוליטיזציה ולא הביא אחידות בתוכני החינוך.⁷³ הוא איחד אמנם את שני זרמי החינוך החילוניים – הזרם הכללי וזרם העובדים – אך מיסד את הפיצול בהכירו בשתי מערכות חינוך: הממלכתית והממלכתית-דתית.⁷⁴ למעשה זו הייתה מערכת חינוך דיכוטומית שהתאימה לדתיים ולחילונים. למסורתית, שעל פי צמרת היו כשליש מן הציבור בארץ, לא נותרה בררה אלא לבחור בין חינוך דתי לבין חינוך חילוני.⁷⁵

והנה עד מהרה התברר שהחינוך היהודי בבתי הספר הממלכתיים דל ביותר, שמעמד לימודי היהדות בשפל ושהנוער מנותק ממורשתו. התכנית להעמקת התודעה היהודית-הישראלית שיועדה לחינוך הממלכתי גובשה בסוף שנות החמישים, בזמן כהונתו של שר החינוך זלמן ארן, ובאה לתת מענה למצב העגום של לימודי היהדות בבתי הספר. זו לא הייתה הפעם הראשונה שנעשה ניסיון כזה. דווקא בזרם העובדים הציוני-סוציאליסטי נהגתה ערב קום המדינה, בהשראת בכירי המחנכים בזרם זה, תכנית ייחודית להגברת לימודי היהדות. התכנית כללה לימודי תנ"ך, אגדה, פרקי

70. תודה רבה לרותי להבי על שקראה סעיף זה והעירה את הערותיה המחכימות והמועילות.

71. לוז, מקבילים, עמ' 142. לוז התכוון לשני הזרמים האידאולוגיים בתנועה הציונית ולא לזרמים בחינוך, כפי שהיה מקובל לזרמים בחינוך בתקופת המנדט ועד לשנת 1953, שבה נחקק חוק החינוך הממלכתי.

72. צמרת, גשר צר, עמ' 14.

73. הכהן, חוק חינוך, עמ' 118-126.

74. לצד אלו הכיר החוק בחינוך העצמאי של אגודת ישראל כהמשך להכרה הממלכתית שקיבל עם הקמת המדינה. צמרת, גשר צר, עמ' 27-40. זרם זה לא יידון במאמר זה.

75. צמרת, עשר שנות, עמ' 133. ראו בהרחבה שם, עמ' 123-136.

אבות ומבחר משניות; הכרת מועדי ישראל, שליטה בפירושי רש"י קלים ועוד. הצעות ועדת תלמי (שנקראה על שמו של משה תלמי, מבכירי המחנכים בזרם) התקבלו בשנת 1945 בידי 'הוועדה הפדגוגית' של זרם העובדים ויושמו בכל בתי החינוך של זרם זה,⁷⁶ אולם הפעם צמחה יזמה זו משר החינוך של המדינה הצעירה וכיוונה לחינוך הממלכתי בכללותו. בשנת 1964 הקים ארן את 'המרכז לטיפוח התודעה היהודית', הקצה לו משאבים והטיל עליו לגבש תכנית מתאימה. רבים התנגדו לתכנית, מכל מיני מגזרים וממגוון סיבות, ונוסף על כך לא היו די מורים שהיו מסוגלים להנחיל את ערכי היהדות שינקו בבית הוריהם לפני שמרדו בהם והיו לציונים. בסופו של דבר הלך המרכז ודעך עד שנסגר סופית במחצית השנייה של שנות השבעים.⁷⁷ ועדת 'עם ועולם' לחינוך הממלכתי (ועדת שנהר) הוקמה על ידי שר החינוך זבולון המר מן המפלגה הדתית-לאומית, אך מאחר שהדוח שלה התפרסם רק בשנת 1994, היו שותפים לה גם שרי החינוך ממפלגות העבודה ומר"צ. הוועדה ביקשה לקדם את החינוך היהודי בבתי הספר הממלכתיים ברוח הומניסטית ופלורליסטית ובגישה בין-תחומית.⁷⁸ עוד קודם לכן, החל משנות השבעים, נעשו ניסיונות להקים מסגרות מגוונות שהדגישו את לימודי היהדות והציגו חלופה לשתי מערכות החינוך שהיו עד אז – מערכת החינוך הממלכתית ומערכת החינוך הממלכתית-דתית. הראשון שבהם היה חינוך תל"י (תגבור לימודי יהדות), שביקש לטפח את ערכי היהדות המסורתית והמודרנית (לאו דווקא בדמותה האורתודוקסית) לצד ערכי הציונות והדמוקרטיה. 'בית הספר המסורתי' הוקם בידי קבוצת הורים שעלו מארצות הברית והשתייכו ברובם לתנועה הקונסרבטיבית. הורים אלה לא מצאו מקומם במערכת החינוך הדתית ואף לא בזו הכללית, ועל כן ביקשו להקים בית ספר מסוג חדש. בסוף שנות השמונים הפך בית הספר לרשת חינוך תל"י במגזר הממלכתי.⁷⁹ צמרת הצביע על כך שבניגוד למצופה, מרבית האוכלוסייה בישראל לא הצטרפה לשורות תל"י אף שיש לה, על פי המחקר, נטייה חזקה למסורת ישראל ולדרך האמצע. הוא ציין כמה סיבות, ובהן זיקתה של תל"י לתנועה הקונסרבטיבית (ובהמשך לתנועה

76. דרור, טיפוח התודעה, עמ' 171-174. תמיכתם של ד"ר מקס סוליביצ'יק, מנהל מחלקת החינוך של הוועד הלאומי שהיה מראשי הסיעה הרדיקלית של "הציונים הכלליים" בהסתדרות הציונית ושל חברים אחרים ממפלגת 'הציונים הכלליים' לגווייה ומסיעות אחרות, ביטאה את ההסכמה באשר לצורך בחיזוק החינוך היהודי במערכת החינוך. שם, עמ' 173. עוד קודם לתכנית זו היו תכניות לחיזוק החינוך הציוני-יהודי ובדגש על הזיקה בין העם לגולה. ראו דרור, טיפוח התודעה, עמ' 167-170; דרור, ההיסטוריה, עמ' קלו-קמג.

77. צמרת, זלמן ארן, עמ' 64-67. על התכנית ועל מתנגדיה ראו בהרחבה שם. ראו גם להבי, בית ספר משותף, עמ' 31-32.

78. דרור, טיפוח התודעה, עמ' 182.

79. בשנת 1991 הוקמה לצורך הכנת תכנית לימודים לתל"י ועדה בראשות פרופ' אביגדור שנאן מהאוניברסיטה העברית. בתכנית שגובשה הושם דגש על המקרא, על ספרות חז"ל, על לוח השנה היהודי ועל נושאי לימוד כתפילה, פרשת השבוע, הסיודור ובית הכנסת, שבת, מבוא למשנה, חיי המשפחה היהודית ועוד. דרור, טיפוח התודעה, עמ' 182.

הרפורמית) והעובדה שהמדינה אינה רואה בחינוך בדרך האמצע יעד שיש לטפחו.⁸⁰ כבר בשנות התשעים ראה צמרת בשילוב לימודי יהדות במערכת הכללית צורך השעה. הוא הציע להפוך את תל"י לשל"י (שילוב לימודי יהדות), משמע: שילוב אינטגרלי של היהדות במערכת הכללית לגווניה, ולא רק תגבור שלה.⁸¹ ואכן מגוון תכניות להעמקת המורשת היהודית נכתבו ברוח זו ועל פי עקרונות ועדת שנהר, ובהם 'המתווה להוראת תרבות ישראל בחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי', שהכינה ועדת אבי שגיא (2008), ו'תרבות ישראל ומורשתו' – תכנית המיועדת לבתי הספר היסודיים ולחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי הכללי (ועדת בנימין איש שלום, 2010).⁸²

עוד קודם לכן, החל משנות השמונים, קמו בתי ספר נוספים שלא הסתפקו בהעמקת החינוך היהודי אלא ביקשו לשבור את המבנה המסורתי של החינוך בארץ ולקיים מארג חינוכי אחיד לילדי ישראל בדומה לדוד ילין ולאחרים, ששאפתם נגוזה בעטיין של הנסיבות שתוארו לעיל. הירדועים שבהם הם (על פי סדר הקמתם) בית הספר ביישוב כפר אדומים (שנקרא בראשיתו 'חינוך לכלל ישראל'),⁸³ בית הספר 'אח"י' בתקוע ובית הספר 'קשת' בירושלים.

בית הספר הקהילתי בכפר אדומים הוקם בשנת תש"ם (1980) כבית ספר ראשון מסוגו, המשלב דתיים, חילונים ומסורתיים, בהתאם לאופיו המיוחד של היישוב – המקיים שותפות בתחומי חיים מגוונים. כבר מן ההתחלה היה בית הספר המשך טבעי למעון ולגני הילדים, המשותפים אף הם לכלל התושבים. במהלך השנים הצטרפו לקהילת בית הספר עוד שני יישובים שהוקמו בסמוך לכפר אדומים – אלון ונופי ופרת – הנושאים אף הם את חזון השותפות הקהילתית. בשנת תשע"ו לומדים בו כ-780 תלמידים בכיתה א-ח.

בית הספר דוגל בחינוך יהודי משמעותי ורלוונטי לתלמידים בעלי גישות שונות למסורת ישראל.

באמנת בית הספר נכתב (ההדגשה שלי):

בית הספר יחנך לערכים של אהבת העם, התורה והארץ, תוך חיזוק הזהות היהודית והישראלית, וישאף להוות מודל לחברה יהודית. בית הספר יהיה סביבה שבה התלמידים יפתחו חשיבה עצמאית ויצירתית, יפתחו את סקרנותם ויממשו את הפוטנציאל המיוחד לכל אחד.⁸⁴

80. ראו סיבות נוספות אצל צמרת, תל"י, עמ' 261-262.

81. צמרת, תל"י, עמ' 262-263. העקרונות החינוכיים של תל"י וביטויים המעשי השתנו במהלך השנים, אך לא כאן המקום לדון בכך. ראו בהרחבה אצל שיקלי, חינוך תל"י.

82. ראו דרור, ההיסטוריה, עמ' קמט-קנא.

83. הלוי, חינוך לכלל, עמ' 163.

84. מסמך "היסטוריה, עקרונות ומסגרת עבודה" של בית ספר ממ"ד משלב כפר אדומים, בית ספר ניסויי ומרכז הפצה. תורה ליעל ניב, מנהלת מרכז הפצה, שמטרה לי מסמך זה.

אכן, בית הספר משמש מרכז הפצה בענייני חינוך יהודי במסגרת גף ניסויים ויזמות של משרד החינוך. במסגרת זו מציע מרכז ההפצה ליווי והנחייה לבתי ספר הנמצאים בתהליך הקמה וצמיחה לקראת היותם בתי ספר משלבים, ליווי מנהלים וצוותי מורים של בתי ספר משלבים ועוד.⁸⁵

בשנת תשמ"ח (1988) נוסד בתקוע בית הספר 'אח"י' – אחדות ישראל – ונשא בשורה דומה. בראשיתו שירת בית הספר את אנשי היישוב, דתיים וחילוניים, עולים וותיקים, ואף הוא שיקף בעקרונותיו את רוחו המיוחדת של המקום.⁸⁶ כיום לומדים בו כ-630 תלמידים מתקוע ומיישובי מזרח גוש עציון. התכנים היהודיים תופסים מקום מרכזי בבית הספר, הם נלמדים בגישה פלורליסטית וללא כפייה דתית. הלימוד בצוותא נובע מהתפיסה שכל השותפים ללימוד יונקים מתרבות יהודית, ועל כן רב המשותף על השונה.⁸⁷

בית הספר 'קשת' בירושלים, פרי חזונה של רותי להבי, הוקם בירושלים בשנת תשנ"ו (1996). זה היה הניסיון הראשון לשותפות שוויונית בין דתיים לבין חילונים בלא השתייכות לחינוך הממלכתי או לחינוך הממלכתי-דתי,⁸⁸ אף כי בפועל היה קשת לבית ספר על-אזורי ייחודי בחינוך הממלכתי.⁸⁹ המטרה בהקמת בית ספר דתי-חילוני הייתה ליצור שפה חינוכית חדשה, פלורליסטית, המאפשרת קיום דו-שיח אמתי בין המחנות השונים בארץ והקניית כלים למתחנך כדי להגיע להבנה מעמיקה של ישותו כיהודי ישראלי במדינת ישראל. בתכנית היסוד של בית הספר נקבע שבבית הספר יהיה איזון מספרי גם באוכלוסיית התלמידים וגם בצוות המורים. הודגש שיש להימנע מלהגיע למצב שבו אוכלוסייה אחת היא בחזקת 'סובלת' את האוכלוסייה האחרת, וכי השאיפה היא להקים בית ספר שתהיה בו התייחסות ערכית שווה אלה לערכיהם של אלה. עוד נקבע שבית הספר יהיה בית ספר צומח ויכלול תלמידים מהגיל הרך ועד לכיתה י"ב. המפגש המתמשך וההתחנכות המשותפת כבר מגיל צעיר יתרמו לטבעיות המפגש וליצירת קהילה משפחתית מעורבת ומפרה סביב בית הספר.⁹⁰

85. משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, גף ניסויים ויזמות, ביה"ס הממ"ד הניסויי-המשלב בכפר אדומים. תודה לייעל ניב, מנהלת מרכז ההפצה, שמסרה לי מסמך זה.

86. על בית הספר בראשיתו ראו להבי, בית ספר משותף, עמ' 35-36; פייראין-ויל, הראשונים, עמ' 50-53.
87. ראו באתר האינטרנט של היישוב תקוע: <http://www.tekoa.co.il> (נדלה ב-25.10.2015). תודה לרחל וולפיש שהסכירה לי על אופי המקום ועל תפיסתו החינוכית.

88. בתכנית היסוד הציעה להבי כמה חלופות: הקמת זרם חדש שאינו משתייך לאחד הזרמים הקיימים ומיווג שני הזרמים ופיקוח משותף עם חלוקה פנימית של תחומי אחריות. להבי הציעה אפשרות נוספת, שעל פיה יוגדר בית הספר כמסד 'פטור' מפיקוח, אך הסתייגה מהצעה זו כיוון שהכרת המערכת את בית הספר כחלק ממנה נראתה חשובה בעיניה ליצירת השינוי. להבי, בית ספר משותף, עמ' 56.

89. להבי, ספר קשת, עמ' 12. ההחלטה לפעול תחת החינוך הממלכתי מקורה ברצון לשלב בבית הספר מחנכים חילונים ומחנכים דתיים, שילוב שלא התאפשר במסגרת החינוך הממלכתי-דתי. תודה לרותי להבי.

90. להבי, בית ספר משותף, 1994, עמ' 38-40. ברוב בתי הספר המשלבים מתקיימים מרבית הלימודים במשותף, אך לרוב בתפילה ובחלק מלימודי היהדות מתקיימים מסלולים נפרדים לסוגיהם. כך למשל תכנית בית

תכנית הלימודים ב'קשת' כוללת פיתוח תכניות לימוד אינטגרטיביות של נושאים יהודיים וישראלים – מהתנ"ך ועד להגות וליצירה בת ימינו – ושילובם בנושאים כלליים; לימוד בשיטת בית המדרש, המבוססת על הדגם המסורתי שבו התלמידים לומדים מגוון נושאים בחברות; טיולים המקרבים את התלמידים לטבע ולארץ; מחויבות אישית והעשרה במגוון תחומים. הדו־שיח ב'קשת' אינו מתבטא רק ברובד הדתי-חילוני אלא מקיף תחומי חיים מגוונים ובא לידי ביטוי בתהליך הלמידה, באופן פתרון הבעיות ובדרכי המשוב.⁹¹ כיום לומדים ב'קשת' כ-700 תלמידים.

עם הזמן התגונו המסגרות המשותפות. רצח ראש ממשלת ישראל יצחק רבין השפיע אף הוא על הקמת מסגרות אלו, שביקשו לצמצם את הקיטוב בין חלקי החברה הישראלית. השינויים שנעשו בשטח והמודעות המוגברת לצורך בחינוך משותף הביאו לכך שבשנת תשס"ח (15 ביולי 2008) אישרה הכנסת ה-17 את החינוך הממלכתי המשלב כחלופה נוספת לאפשרויות הקיימות רשמית. בחוק החינוך הממלכתי המתוקן נקבע כי בתנאים מסוימים יוכל שר החינוך להכריז על מוסד ממלכתי רשמי ממלכתי או ממלכתי-דתי בכיתה א-ט שהוא מוסד חינוך ממלכתי-משלב.⁹² בבתי הספר של החינוך המשלב לומדים ילדים חילונים, דתיים ומסורתיים. הם מתאפיינים בשילוב מוגבר של לימודי יהדות וצינונות ובטיפוח זהותה הייחודית של כל אחת מן הקבוצות מתוך ביסוסה על התרבות היהודית ועל ערכי הסובלנות והאחדות הלאומית. תכנית לימודי היהדות והצינונות והעיסוק בזהות יהודית מתקיימים הן במסגרת הפורמלית הן בתחום הבלתי פורמלי, והם באים לידי ביטוי באורח החיים הביתי ספרי, המבוסס על הלוח העברי ועל המנהגים היהודיים, ובמסגרות כמו בית מדרש, סיורים לימודיים על הזהות היהודית והישראלית, טקסים ואירועים הקשורים ללוח השנה העברי.⁹³ כיום פועלות כמה רשתות המסייעות בהקמת בתי ספר משלבים ובפיתוחם, ובהן 'צו פיוס' ורשת 'מיתרים'. מאות מסגרות חינוכיות פועלות ברוח החינוך המשלב, ובהן גם בתי הספר של תל"י,⁹⁴ אך נכון לשנה זו רק מעטות מהן קיבלו הכרה רשמית ממשרד החינוך והוגדרו על פי החוק כמוסדות ממלכתיים משלבים.⁹⁵

המדרש בחטיבת הביניים של בית הספר 'קשת' נלמדת בארבע קבוצות נפרדות: תלמידי תפילה, תלמידי מפגש, תלמידות תפילה, תלמידות מפגש (ב'מפגש' הכוונה למפגש בוקר חלופי לתפילה, המיועד לתלמידים שאינם דתיים. החלוקה למפגש ולתפילה מקובלת בבתי הספר האלה). תודה למרים אסרף-ליבוניץ מביית הספר 'קשת'. ראו גם להבי, קשת, עמ' 7-10.

91. שם.

92. http://fs.knesset.gov.il/17/law/17_lsr_300752.pdf, נדלה ב-30.1.2016.

93. חוזר מנכ"ל תשע"ב/ב(8), ט' בניסן תשע"ב, 1 באפריל 2012.

94. לביא, חוק בהקפאה, עמ' 54-55, שיקלי, ביקוש, עמ' 56-59.

95. על פי נתונים שמסרה לי מירי נבון, סגנית מנהל המנהל הפרדוגי במשרד החינוך בשנת תשע"ו, מבחינה רשמית יש 24 בתי ספר משלבים בלבד.

האם בתי ספר אלה אינם אלא "טיפה בים החינוך של מדינת ישראל", כפי שכתב צמרת בסוף שנות התשעים על חינוך תל"י, שלדבריו לא הצליח להציג חלופה לחינוך בארץ?⁹⁶ האם המגמה להעמיק את לימודי היהדות בבתי הספר הכלליים היא בת-חלוף? נדמה שלא. מספר בתי הספר שתכליתם לפעול לשותפות בין חלקי העם ולחזק את לימודי היהדות ממגוון זוויות הולך וגדל משנה לשנה.⁹⁷ גם יזמת משרד החינוך (תש"ע, 2009) לפיתוח מקצוע בין-תחומי חדש – מורשת ישראל ותרבות ישראל – הייתה מכוונת להשגת מטרה זו. ההחלטה להפוך אותו למקצוע חובה לכל תלמידי החינוך הממלכתי בכיתה ד-ח נועדה להעניק לתלמידים "תחושת בית והתמצאות במורשת ישראל ובתרבות ישראל מראשית יצירתה ועד ימינו".⁹⁸ על אף השינויים שעבר הציבור בישראל בדורות האחרונים אפשר לומר שחזונו של דוד ילין ואחרים, שסלדו ממערכת חינוך מגזרית – מתגשם. שאיפתם להעניק לתלמידי ישראל באשר הם את מורשת ישראל ותרבותו מתממשת בחלקים הולכים וגדלים של הציבוריות הישראלית, ועם זאת עדיין מוקדם לומר עד כמה תעמיק ותרחב השפעת דרך זו בחברה הישראלית בטווח הרחוק.

96. צמרת, תל"י, עמ' 261.

97. ראו למשל גיליון ארץ אחרת 58, שעניינו בתי הספר המשלבים.

98. מתוך מסמך התכנית באתר משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, המטה לתרבות ישראל. ראו הסילבוס של המקצוע תרבות ישראל ומורשתו באתר משרד החינוך: <http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/597CC6B3-4D-20C-4021-A21D7D1DCFE40E0/175851/silabus.pdf>.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

מראי מקום של כתבות בעיתונים ובמקורות מאתרים במרשתת מוזכרים בהערות שוליים בלבד.

- אוסטרובסקי, תולדות א"מ אוסטרובסקי, תולדות המזרחי בארץ ישראל, ירושלים תש"ד.
- אלבוים-דרור, החינוך ר' אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ ישראל א-ב, ירושלים תשמ"ו-תש"ן.
- ארכיון מכללת דוד ילין, ירושלים.
- אצ"מ הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים.
- בנבנישתי, דוד ילין ד' בנבנישתי, "ר' דוד ילין", בתוך: ד' לוין (עורך), על הראשונים, לכבוד י"ב אישים מחנכים, תל אביב תשי"ט, עמ' 49.
- ארכיון בית הספרים הלאומי.
- ברנד, לידתו וצמיחתו של החינוך המזרחי 1902-1925, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים תשנ"ו.
- בת יהודה, הרב מימון ג' בת יהודה, הרב מימון בדורותיו, ירושלים תשנ"ו.
- ג' גוברין, העומר: תנופתו של כתב עת ואחריתו, ירושלים תש"ס.
- דרור, ההיסטוריה של החינוך היהודי: תורות חינוכיות ותרומתן לגיבוש מדיניות של חינוך יהודי פלורליסטי", עיונים בחינוך יהודי 14 (2014), עמ' קלה-קנד.
- דרור, "טיפוח התודעה היהודית" במערכת החינוך הישראלית: מ'שלילת הגולה' בתקופת היישוב ל'עמיות יהודית' בימינו", בתוך: נ' צבר בן יהושע וג' שמעוני (עורכים), עמיות יהודית, תל אביב תשס"ט, עמ' 166-188.
- דרור, כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני, ירושלים תשס"ח.
- ד' הכהן, "חוק חינוך ממלכתי: צומת הכרעה שהוחמץ?", בתוך: ד' הכהן ומ' ליסק (עורכים), צומתי הכרעה ופרשות מפתח בישראל, ירושלים תש"ע, עמ' 88-131.

- הלוי, חינוך לכלל
 ח' הלוי, "חינוך לכלל ישראל", ניסיון לגישור בין חילונים
 לדתיים במסגרת משותפת בכפר אדומים", מים מדליו 14
 (תשס"ג), עמ' 161-176.
- טאוב, עימותים
 ד' טאוב, בין ממלכתיות לייחודיות, עימותים ושורשיהם
 בחינוך הדתי לאומי – דור לדור כט, תל אביב תשס"ז.
- ילין, כתבי דוד ילין א
 ד' ילין, "כתבי דוד ילין א", ירושלים של תמול, ירושלים
 תשל"ב.
- ילין, כתבי דוד ילין ב
 ד' ילין, "כתבי דוד ילין ב", מדן ועד באר שבע, ירושלים
 תשל"ג.
- ילין, כתבי דוד ילין ד
 ילין, כתבי דוד ילין ה
 ילין, כתבי דוד ילין ו
 ילין, כתבים
 לביא, חוק בהקפאה
 להבי, בית ספר
 משותף
 להבי, ספר קשת
 לוז, מקבילים
 מייטליס, בדרך
 האמצע
 מימון, לשעה
 סילברט, מגמות
 פייראיון-וייל,
 הראשונים
 פרוינדליך ויוגב,
 הפרוטוקולים
 צמרת, גשר צר
 צמרת, זלמן ארן
- ד' ילין, "כתבי דוד ילין ד", איגרות א, ירושלים תשל"ו.
 דוד ילין, "כתבי דוד ילין ה", איגרות ב, ירושלים תשל"ו.
 ד' ילין, "כתבי דוד ילין ו", חקרי מקרא, ירושלים תשמ"ג.
 ד' ילין, כתבים נבחרים א-ב, ירושלים תרצ"ו.
 ז' לביא, "חוק בהקפאה", ארץ אחרת 58 (2010), עמ' 54-55.
 ר' להבי, בית ספר משותף לדתיים ולחילוניים, ירושלים
 תשנ"ד.
 ר' להבי, ספר קשת, ירושלים תשס"ט.
 א' לוז, מקבילים נפגשים, תל אביב 1985.
 ע' מייטליס, "בדרך האמצע: דוד ילין – סיפור חיים",
 דור לדור מח, תל אביב תשע"ה.
 י"ל מימון, לשעה ולדור, ירושלים תשכ"ה.
 י' סילברט, מגמות בהתפתחות הסדרות המורים:
 1903-1913, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב תשנ"א.
 י' פייראיון-וייל, "הראשונים", ארץ אחרת 58 (2010),
 עמ' 50-53.
 י' פרוינדליך וג' יוגב (עורכים), הפרוטוקולים של הוועד
 הפועל הציוני 1919-1929 כרך א, תל אביב תשל"ה.
 צ' צמרת, עלי גשר צר, החינוך בישראל בשנות המדינה
 הראשונות, קרית שדה בוקר תשנ"ז.
 צ' צמרת, "זלמן ארן ומערכת החינוך", בתוך: צ' צמרת
 וח' יבלונקה (עורכים), העשור השני תשי"ח-תשכ"ח,
 ירושלים תשס"א, עמ' עמ' 61-78.

צמרת, השאיפה	צ' צמרת, "השאיפה ליצור חינוך אחיד לדתיים ולחילונים בימי המנדט הבריטי", בתוך: ש' רו (עורך), קובץ הציונות הדתית: מאה שנות חינוך ציוני דתי, ירושלים תשס"ז, עמ' 441-421.
צמרת, משה גליקסון	צ' צמרת, "משה גליקסון ושאיפתו ליצור 'חינוך אחיד' בארץ ישראל", דור לדור כג (תשס"ג), עמ' 138-123.
צמרת, עשר שנות	צ' צמרת, "עשר שנות חינוך", בתוך: צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור הראשון תש"ח-תשי"ח, ירושלים תשנ"ח, עמ' 136-123.
צמרת, תל"י	צ' צמרת, "להפוך את תל"י (תגבור לימודי יהדות) לפרוייקט לאומי של של"י (שילוב לימודי יהדות)", בתוך: י' הקלמן (עורך), לזכרון, עיון ומעש, ירושלים תשנ"ט, עמ' 264-259.
קסאן, המחנך	ש' קסאן, המחנך והמנהיג: דוד ילין, האיש ופועלו, ירושלים תש"ם.
ריין, דינור	א' ריין, "בן ציון דינור היסטוריון לאומי כמחנך אומה", בתוך: ר' פלדחי וע' אטקס (עורכים), חינוך והיסטוריה הקשרים תרבותיים ופוליטיים, ירושלים תשנ"ט, עמ' 390-377.
רינות, המאבק	מ' רינות, "המאבק בין חינוך דתי לחילוני בארץ ישראל בשלהי מלחמת העולם הראשונה", עיונים בחינוך 17 (תשל"ח), עמ' 132-127.
רינות, העזרה	מ' רינות, חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק, ירושלים תשל"ב.
רינות, הפולמוס	מ' רינות, "הפולמוס על עיצוב מערכת החינוך העברי בארץ ישראל", הציונות ה (תשל"ח), עמ' 114-78.
רשף ודרור, החינוך העברי	ש' רשף וי' דרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי 1948-1919, ירושלים תשנ"ט.
שילה, מלחמת השפות	מ' שילה, "מלחמת השפות כתנועה עממית", קתדרה 74 (תשנ"ה), עמ' 119-87.
שיקלי, ביקוש	א' שיקלי, "כשהביקוש עולה על ההיצע", ארץ אחרת 58 (2010), עמ' 59-56.
שיקלי, חינוך תל"י	א' שיקלי, חינוך תל"י: התפתחותו ומימושו של רעיון חינוכי בתנאי מציאות משתנה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, The Jewish Theological Seminary תשס"ד.
שמש, בית מדרש	ד' שמש, בית המדרש למורים המזרחי – מסד לחינוך הדתי לאומי, ירושלים תשנ"א.

